

Категорія роду і числа іменників

Фемінітиви

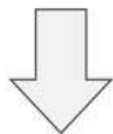
ПОДІЛ ІМЕННИКІВ НА ВІДМІНИ

ВІДМІНА	РІД	ЗАКІНЧЕННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ФОРМІ	ПРИКЛАДИ
I (перша) ВІДМІНА	чоловічий, жіночий, спільний	-а (-я)	Олекс ^а , Ілл ^я , книжк ^а , вулиц ^я , старост ^а
II (друга) ВІДМІНА	чоловічий, середній	□ (нульове) або -о, -е, -а (на письмі -я)	степ [□] , батьк ^о , жит ^о , сонц ^е , подвір' ^я
III (третя) ВІДМІНА	жіночий	□ (нульове)	честь [□] , любов [□] , а також іменник мати
IV (четверта) ВІДМІНА	середній	-а (-я) — у словах, що при відмінюванні мають суфікси -ат-, -ят-, -ен-	дівч ^а (дівч ^{ати}), хлоп' ^я (хлоп' ^{яти}), ім' ^я (ім ^{ені})

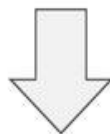
Відмінювання іменників.

Відмінок	Запитання
Називний	Хто? Що?
Родовий	Кого? Чого?
Давальний	Кому? Чому?
Знахідний	Кого? Що?
Орудний	Ким? Чим?
Місцевий	На кому? На чому?
Кличний	

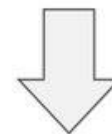
Рід іменників

Чоловічий
акт, закон,
іспит

Жіночий
довідка, заявка,
квитанція

Сердній
підприємство,
обслуговування

**Подвійний
(спільний)**
листоноша, ледащо,
сирота

Рід іменників

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
1.Нульове закінчення: онук,дош, Ів ан	1.-а: красаа, родинаа, Галинаа	1. - о: суспільство, дно, озеро
2.-о: батькоо, Дніпро	2.-я: пісня, доля, Юлія	2.-е: море, місце, видовище
3.-е: вовчище, котище	3.Нульове закінчення: честь, мужність, любов	3. - я: зілля, немовля
4.-а: Миколаа, друзяка	4. Іменник мати	4. - а: ведмежа, курча
5.-я: Ілля		

Усі іменники у формі однини (відмінювані і невідмінювані) мають категорію роду

▶ До **чоловічого роду** належать:

- ▶ 1) більшість іменників з кінцевим приголосним основи (*степ, вітер, гараж*), за винятком іменників жіночого роду
- ▶ 2) частина іменників на **-а (-я)**: *Ілля, Микола*
- ▶ 3) деякі іменники на **-о**: *батько, Павло, Дніпро*

▶ До **жіночого роду** належать:

- ▶ 1) більшість іменників на **-а (-я)**: *премія, партія, Оксана*
- ▶ 2) частина іменників на приголосний: *ніч, тінь, радість*

▶ До **середнього роду** належать:

- ▶ 1) іменники з закінченням **-о, -е**: *село, срібло, море, поле*
- ▶ 2) частина іменників на **-а (-я)**: *життя, ягня, дівча*

Помилки у визначенні роду

- ▶ іменники з нульовим закінченням можуть належати і до чоловічого, і до жіночого роду:
- ▶ **чоловічий рід:** *аерозоль, картель, нежить, біль, рояль, шампунь, тюль, барель*
- ▶ **жіночий рід:** *бандероль, ваніль, емаль, каніфоль, мігрень, вуаль, папороть, розкіш, північ*
- ▶ вплив російської мови: *кризис, недуг, филиал, тополь, путь, боль, летопись, Сибирь*
- ▶ **Українською:**
- ▶ **жіночий рід:** *криза, недуга, філія, тополя, путь*
- ▶ **чоловічий рід:** *біль, літопис, Сибір*
- ▶ деякі іменники мають варіантні форми роду (чоловічий і жіночий рід: *абрикос і абрикоса, вольєр і вольєра, жираф і жирафа, зал і зала, клавіш і клавіша, мотузок і мотузка*)

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ РІД ТАКИХ ІМЕННИКІВ

Чоловічий рід	Жіночий рід
Біль, дріб, живопис, кір, насип, нежить, перекис, пил, продаж, Сибір, сип, собака, степ, ступінь, ступінь, толь, тюль, фенхель, шампунь, ярмарок	Антресоль, бандероль, бешамель, бязь, вермішель, гуаш, жовч, заполоч, каніфоль, мігрень, нехворощ, обитель, папороть, путь, ретуш, розкіш, суміш, фланель, шагрень

Запам'ятайте!

Жіночий рід

путь	емаль
криза	мігрень
президія	папороть
філія	розкіш
ваніль	сутінь
гуаш	фланель
вуаль	шинель
магістраль	

Чоловічий рід

біль	нежить
собака	перекис
Сибір	поступ
степ	пропис
дріб	полин
насип	продаж
висип	рояль
кір	тунель
корч	тюль
накип	шампунь

Спільний рід

- ▶ **Спільний рід** — рід української мови, до якого належать іменники, що мають одну форму на позначку кількох родів: чоловічого й жіночого, чоловічого й середнього, жіночого й середнього, чи всіх трьох.
- ▶ **Рід особи, названої іменником спільного роду, визначають за змістом речення або за родом пов'язаного з цим іменником прикметника чи займенника.**

До спільного роду зараховують:

- ▶ 1. іменники зі значенням особи за характерною ознакою, що мають закінчення **-а** (*всезнайка, писака, читака, посіпака, рубака*)
- ▶ 2. **назви осіб на -о**: *агакало* (чоловічий і середній рід), *базікало* (чоловічий і жіночий), *чванько* (чоловічий і жіночий)
- ▶ 3. **українські прізвища на приголосний** (*Стефаник, Федькович*), **на -ко** (*Франко, Шевченко*)
- ▶ 4. **невідмінювані іншомовні прізвища на голосний** (*Дюма, Рабле*)
- ▶ 5. **пестливі імена на -а, -я** (*Саша, Женя*)

Запам'ятайте!

- ▶ іменники спільного роду із закінченням -а вказують на особу за характерною ознакою:
 - ▶ сирота, причепа, плакса, сусіда, білоручка, базіка, листоноша, прибудда, непосида, каліка, колега, заїка, жаднюга, п'яниця, розмазня, бідака, нероба, гультіпака, нікчема, бідолаха, сірома, сердега, сіромаха, неотеса, молодчина, стиляга
- ▶ іменники чоловічого роду з основою на приголосний, які називають осіб чоловічої і жіночої статі за посадою або професією:
 - ▶ декан, ректор, доцент, професор, викладач, педагог, лікар, логопед, екстрасенс, політик, історик, математик, посол, президент, міністр, депутат, прокурор, генерал

Родові значення в українській мові виражаються морфологічними, словотвірними, синтаксичними та лексичними (семантичними) засобами

- ▶ До **морфологічних засобів** належить система закінчень. Кожний рід має свою типову систему закінчень:
 - ▶ *чоловічий* - *-о, -а, -у, -о, -ом, -і* (Дніпро)
 - ▶ *жіночий* – *-а, -и, -і, -у, -ою, -і* (вода)
 - ▶ *середній* - *-е, -я, -ю, -е, -ем, -і* (поле)
- ▶ **Словотворчий засіб** полягає в тому, що окремі суфікси надають похідному іменникові значення певного роду:
 - ▶ а) іменники з суфіксами *-тель, -ик/-ник, -ич, -ин, -ак* мають **чоловічий рід** (вихователь, лісник, грузин, степняк)
 - ▶ б) іменники з суфіксами *-к(а), -иц(я), -их(а), -ух(а), -ад(а)* мають **жіночий рід** (учителька, молодиця, ковалиха)

Родові значення в українській мові виражаються морфологічними, словотвірними, синтаксичними та лексичними (семантичними) засобами

- ▶ **Синтаксичний засіб** виявляється в системі узгодження прикметників, дієприкметників, дієслів минулого часу з іменниками в тексті (*теплий дощик, наше село*)
- ▶
- ▶ **Лексичний (або лексико-семантичний) засіб** реалізується лише в іменниках назвах осіб та тварин (*батько – мати, брат – сестра, син – дочка, хлопчик – дівчинка*)
- ▶ Основними засобами вираження родових значень в українській мові є **морфологічний і синтаксичний**. Словотвірний та лексичний – є допоміжними

Рід невідмінюваних іменників

- ▶ **Невідмінювані** іменники мають лише значення роду і позбавлені морфологічних форм його вияву. Вони поділяються на родові групи за лексичним значенням
- ▶ **До чоловічого роду належать:**
 - ▶ **1) іменники зі значенням особи чоловічої статі:** *буржуа, рефері, аташе, порт'є, мес'є, сер*
 - ▶ **2) іменники – назви тварин** (окрім іменника *цеце* (муха), *путасу, івасі* (риба), *ківі* (пташка), *окапі* (тварина родини жирафових), які належать до жіночого роду): *гну, фламінго, шимпанзе, какаду, жако, поні, гризлі, колібрі*
- ▶ Якщо у тексті є вказівка на самку, то допускається узгодження у жіночому роді: *Поні не відходила ні на крок від свого малюка*
- ▶ Родова приналежність деяких осіб визначається конкретним уживанням у мові. Це стосується іменників **подвійного роду**: *мій протеже – моя протеже, мій візаві – моя візаві*

Рід невідмінюваних іменників

- ▶ До **жіночого** роду належать:
 - ▶ 1) іменники зі значенням особи жіночої статі: *міс, леді, фрау, мадам, Данте* (ч. і ж. р)
 - ▶ 2) назви деяких тварин і риб: *цеце* (муха), *івасі, путасу* (риба); *ківі* (пташка)
 - ▶ 3) назви деяких конкретних предметів: *авеню* (вулиця), *салямі* (ковбаса), *кольрабі* (капуста), *бере* (сорт груші)
- ▶ До **середнього** роду належать невідмінювані назви неістот: *кашне, депо, таксі, кіно, морзе, табло, манто, фое, канапе*

Частина іменників цієї групи змінила родову приналежність відповідно до родової ознаки тематичного слова:

- ▶ до **чоловічого** роду належать: *сироко*, *грего*, *памперо* (назви вітру), *сулугуні* (сир), *кабукі* (театр), *багі* (гоночний автомобіль), *кантрі* (стиль музики), *барбекю* (шашлик)
- ▶ до **жіночого** – *авеню* (вулиця), *кольрабі* (капуста), *салямі* (ковбаса), *бері-бері* (хвороба)
- ▶ деякі слова мають рід в залежності від значення: *каберне* (виноград – ч. р., вино – с. р.), *сопрано* (голос – с. р., співачка – ж. р.)
- ▶ Деякі невідмінювані назви істот подаються у словниках з подвійною родовою характеристикою:
- ▶ як іменники **чол. і сер. роду** вживаються назви деяких грошових одиниць *екю*, *ескудо*, а також слова *мачете*, *бренді*
- ▶ як **жін. і сер. роду** *есперанто* (мова), *афгані* (грошова одиниця)

Рід невідмінюваних іменників

Назви осіб чоловічої статі – іменники чоловічого роду,
жіночої статі – жіночого роду

маестро, порт'є, мачо

мадам, леді

Назви тварин – іменники чоловічого роду

поні, шимпанзе, кенгуру,
какаду, фламінго,

але: **цеце – ж. р.**

Назви неістот – іменники середнього роду

резюме, таксі, бюро,
журі, хобі

Географічні назви – рід визначається за загальною назвою

Капрі (острів) – ч.р.,
Сочі (місто) – с.р.,
Міссісіпі (ріка) – ж.р.

Рід невідмінюваних іменників

- ▶ Розподіл невідмінюваних географічних назв між родами залежить від роду слова, яке вказує на позначення (*місто, село, хутір, озеро, ріка, країна, острів, республіка* тощо): *с.р. – місто Токіо; ж.р. – станція Тбілісі; ч.р. – чудовий курорт Сочі, морський порт Баку*
- ▶ За родовою назвою визначається також рід невідмінюваних назв органів преси, громадських організацій, спортивних клубів, команд тощо, наприклад: *Про це повідомила «Торонто стар» (газета), «Темпо» опублікував ... (журнал), висока Ай-Петрі (вершина), зелений Хоккайдо (острів)*

Рід невідмінюваних аббревіатур

- ▶ Рід невідмінюваних аббревіатур відповідає роду **стрижневого слова**: *У районі відкрита нова АЗС (автозаправна станція); Наш НДІ уклав кілька угод із зарубіжними університетами (науково-дослідний інститут)*
- ▶ У розряді аббревіатур діє **два способи вияву категорії роду**:
- ▶ 1) **за формою роду опорного іменника** словосполучення: АТС – ж. р., бо опорний іменник *станція* має ж. р.
- ▶ 2) **за характером кінцевих звуків** аббревіатур: твердий приголосний маркує чол. р. (*загс, ВАК*), голосний **-а** ж. р. (*ДАТА – дуплексна абонентська телеграфна апаратура*), голосний **-о** – сер.р. (*НАТО*)
- ▶ Це породжує **варіантність** (*райвно* – чол. р. і сер. р., яка свідчить про те, що категорія роду в розряді аббревіатур нині знаходиться в процесі становлення)
- ▶ Слово ВАК вживається як невідмінюваний іменник жіночого роду і як відмінюване слово чоловічого роду: *Рішенням ВАКу (Вищої атестаційної комісії) йому присвоєно звання кандидата юридичних наук (розмовний варіант). У 1992 році розпочала роботу ВАК України (вживається в офіційно-діловому стилі)*

Рід незмінюваних аббревіатур визначається за головним словом:

- ▶ **ЗНО** (зовнішнє незалежне оцінювання) – с. р.
- ▶ **ЗВО** (заклад вищої освіти) – ч. р.
- ▶ **ПДВ** (податок на додану вартість) – ч. р.
- ▶ **ЄС** (Європейський Союз) – ч. р.
- ▶ **СБУ** (Служба безпеки України) – ж. р.
- ▶ **НБУ** (Національний банк України) – ч. р.
- ▶ **ОБСЄ** (Організація з безпеки та співробітництва в Європі) – ж. р.
- ▶ **ООН** (Організація Об'єднаних Націй) – ж. р.

Категорія роду іменників у ділових паперах

- ▶ В офіційно-діловому мовленні граматичний рід виконавців дій, назв осіб за професією, посадою, званням та ін. частіше, ніж в інших стилях, не відповідає статі. При виборі однієї з форм роду, в офіційно-діловому стилі, слід орієнтуватися на такі правила:
- ▶ 1. Офіційними, основними назвами посад, професій і звань є іменники чоловічого роду: *директор, дипломат, ректор, міністр, нотаріус, прокурор*. Ці слова вживаються для позначення чоловіків та жінок і підкреслюють не стать людини, а її службове і соціальне становище. Наприклад: *Нараду провела декан (чол. р.) факультету О.М.Пащенко; Декан (чол. р.) факультету О.К.Гринчишин ознайомив викладачів з новими правилами вступу до університету.*

Категорія роду іменників у ділових паперах

- ▶ 2. Значна частина слів може утворювати паралельні форми чоловічого і жіночого роду: *журналіст – журналістка, студент – студентка, аспірант – аспірантка, лікар – лікарка, лаборант – лаборантка, поет – поетеса, дипломник – дипломниця*. Наведені слова жіночого роду є цілком літературними відповідниками, але їм надається перевага в художньому, публіцистичному, розмовному стилях.
- ▶ Деякі форми слів (ж. р.) із суфіксами **-к(а), -ш(а), -их(а)** не відповідають нормам літературної мови: *керівничка, фізичка, сторожиха, бригадирша, професорша, дикторша*. Ці іменники використовуються у розмовно-просторічному мовленні. Обмежене вживання цих слів зумовлене також тим, що ці форми означають посаду жінки і найменування дружини за чоловіком. Все це створює двозначність, що не допускається в діловому стилі.
- ▶ 3. Відсутні відповідники жіночого роду у всіх складних назвах посад, звань: *головний бухгалтер, віце-прем'єр, старший викладач, статист-дослідник, змінний майстер* тощо.

Категорія роду іменників у ділових паперах

- ▶ 4. Текст набуває офіційного характеру, якщо слова, залежні від найменування посади, узгоджуються з цим найменуванням у формі чоловічого роду і в тих випадках, коли мова йде про жінок: *Головний лікар дозволив...; Змінний черговий інженер завершив роботу...*
- ▶ Проте, якщо у документі зазначено прізвище жінки, яка займає названу посаду, то підпорядковані дієслова узгоджуються з прізвищем і вживаються у формі жіночого роду, наприклад: *Головний бухгалтер Кравченко Галина Іванівна дозволила видачу грошей; Директор Іванова В.П. оголосила подяку...*
- ▶ Але висловлювання типу «*наша директор сказала*», «*наш головний бухгалтер дозволила*» не відповідають нормам літературної мови.

Категорія роду іменників у ділових паперах

- ▶ 5. Вживання найменувань жіночого роду виправдано в тих випадках, для яких вказівка на стать є бажаною, але не може бути виражена іншими засобами. Наприклад: *Успіхи українських гімнасток є закономірними.*
- ▶ 6. Форми жіночого роду можуть використовуватись у випадках, коли назви посад, професій стосуються переважно жінок, або чоловічі відповідники мають інші позначення: *домогосподарка, кастелянка (каштелянка), манікюрниця, доярка, балерина, закріпилася пара медсестра - медбрат.*
- ▶ 7. Помилковим є вживання в офіційно-ділових паперах найменування осіб за такими ознаками, як місце проживання, місце роботи або статус: *заводчани, сільчани, городяни, кримчани, освітяни, циркачі.* Ці слова є розмовними варіантами офіційних складних найменувань: *працівники заводу, жителі міста, працівники навчальних закладів, артисти цирку, мешканці Криму.*

Фемінітиви

(*nomina feminativa*, *nomina feminina* — назви жінок, від лат. *fēmina* — жінка, *fēminīnus* — жіночий) — група слів жіночого роду за певним станом, альтернативних або парних аналогічним словам чоловічого роду (*маскулітивам*), від яких вони утворюються суфіксально

Вчителька	Вчитель
Професорка	Професор
Інженерка	Інженер
Менеджерка	Менеджер
Пілотеса	Пілот
Акторка	Актор
Літературознавиця	Літературознавець
Географиня	Географ

Чи притаманні фемінітиви нашій мові та коли виникли найперші?

- ▶ В українській мові фемінітиви мають дуже давню історію. Фемінітиви мають індоєвропейське походження, тобто вони почали формуватися ще в період спільного розвитку індоєвропейських діалектів (*загальні назви жінок за родинними стосунками та атрибутивними ознаками: баба, мати, вдова*).
- ▶ У «Повісті минулих літ» читаємо: *«І сказали кияни: «Прийдеться нам [нести]. Князь наш убитий, а княгиня наша хоче [йти] за вашого князя»*. Тут маємо фемінітив «княгиня». У «Слові о полку Ігоревім» зустрічаємо такі слова: *«дѣва», «дѣвка», «мати», «Богородица»*.
- ▶ Назви для позначення жінок є і в староукраїнських пам'ятках 16–18-го століть. Спершу це була лише сфера родинного і домашнього побуту. Згодом, коли жінка отримала майнові права, це також відобразилось у писемних пам'ятках.

Використання фемінітивів в українській мові

- ▶ У словниках початку 20-го століття можемо знайти фемінітиви, що стосувалися родової, станової приналежності, професійної діяльності. Чимало фемінітивів зафіксовано в **словнику Бориса Грінченка** (1907–1909 роки): «аптекарка», «арештантка», «артистка», «архв'янка», «арфистка» тощо.
- ▶ У 1920 році з'явився «**Словник української мови**» Дмитра Яворницького, де зустрічаємо такі слова, як **домовласниця, абатиса, артистка дивачка, догадничка, єретниця, величниця (шанувальниця), домовласниця, злочинниця, колежанка, змагальниця (учасниця змагань), здільниця (майстриня), та ін.**
- ▶ У «**Російсько-українському академічному словнику**» (головний редактор — **Агатангел Кримський**) знаходимо, наприклад, такі фемінітиви: **заступниця, опікунка, патронеса, протекторка, меценатка, делегатка, інструкторка, інспекторка, друкарка, мулярка, медичка, лікарка, історичка (студентка), надихачка, випроб(ов)увачка, викладачка, професорка, демократка; виборниця, законодавиця, чинниця (діячка), з'ясовниця, віддячниця, заступниця, заводовласниця, коштодавиця, виконавиця тощо.**

Використання фемінітивів в українській мові

- ▶ У 1928 році вчений-мовознавець **Микола Сулима** зазначає у своєму дослідженні «Українська фраза»:
- ▶ «Професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають **здебільшого осібні для чоловіків і осібні для жінок**. Українська мова взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, ранг тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать».
- ▶ Якщо у російській мові такі слова, як «автор», «композитор», «товариш» мусять стосуватись однаково до осіб як жіночої, так і чоловічої статей. В українській мові все інакше. Він — автор, а вона — авторка, він — професор, а вона — професорка.

«Історичний словник фемінітивів української мови»

- ▶ Марія Брус видала «Історичний словник фемінітивів української мови», в якому подано 8000 слів
- ▶ У книзі Марії Брус «Розвиток української мови в XI–XV ст. Теоретична й практична частини» ретельно зібрані історичні передумови формування фемінітивів у нашій мові
- ▶ Фемінітиви є в академічних словниках

Використання фемінітивів в українській мові

- ▶ Загалом, на початку 20-го століття українські науковці жваво дискутували про фемінітиви, адже жінки впевнено займали місця в різних сферах діяльності.
- ▶ **Іван Огієнко** в «Нашій літературній мові» влучно написав: *«Наша мова витворила паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі, наприклад, учитель — учителька, професор — професорка, гість — гостя, друг — другиня, учень — учениця».*

Наслідки політики русифікації

- ▶ В Україні у криваві 1930-ті роки почалась тотальна русифікація. Вживання фемінітивів стерлося, зійшло нанівець.
- ▶ Для частини українців тривалий час у пріоритеті була російська мова. Сумно, але це слід визнати. А для російської мови фемінітиви якраз не характерні — структура наших мов суттєво відрізняється.
- ▶ І це абсолютний міф, що з усіх слов'янських мов українська найбільше споріднена з російською. Насправді, набагато ближчі до нас білоруська (понад 80% спільної лексики), польська (70%) й словацька (68%).
- ▶ Створені в російській мові фемінітиви часто мають зневажливе забарвлення. Порівняйте: «лікарКа» — «докторШа», «ректорКа» — «ректорШа», «міністерКа» — «министерШа». Тому частиною російськомовних українців фемінітиви сприймаються як зневажливі слова.
- ▶ До активного використання фемінітивів українці повернулись аж після здобуття незалежності. А входження жінок у різні сфери діяльності провокує появу величезної кількості фемінітивів.

Повернення фемінітивів до літературної української мови

- ▶ Тема фемінітивів не була новою для українців і до ухвалення нового правопису в 2019 році, в якому затвердили їхнє використання та найпродуктивніші моделі творення.
- ▶ Наприклад, у 2013 році з'являється стаття Алли Архангельської *«До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність»*.
- ▶ Найчастіше люди не замислюються, що частина тих іменників, які вони використовують, належить до фемінітивів (лікарка, викладачка, студентка, докторка, секретарка, юристка).
- ▶ Проте зараз, коли їх помітно більше в мові, дискусійний резонанс зростає.

2019 року набрав чинності Правопис 2019, що містив рекомендацію та правила творення фемінітивів

- ▶ на сторінці 39 правопису (за текстом офіційного видання на сайті Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні) у пункті 4 ("ПРАВОПИС СУФІКСІВ. Іменникові суфікси", § 32. -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК):
- ▶ 4. За допомогою суфіксів -к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а) та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі.
- ▶ Найуживанішим є суфікс -к(-а), бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін.
- ▶ Суфікс -иц(-я) приєднуємо насамперед до основ на -ник: *верстальниця, набірниця, порадниця* та -ень: *ученця*.
- ▶ Суфікс -ин(-я) сполучаємо з основами на -ець: *кравчійня, плавчійня, продавчійня* і приголосний: *майстріня, філологіня; бойкіня, лемкіня*.
- ▶ Суфікс -ес(-а) рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

«Історичний момент»

- ▶ Отже, з 30 травня 2019 року фемінітиви є чинною нормою української мови, а з 03 червня 2019 року (коли опубліковано остаточну версію правопису) норми та правила нової редакції рекомендовано застосовувати в усіх сферах суспільного життя
- ▶ Радниця міністра освіти і науки України (на той час Лілії Гриневич) **Олена Масалітіна** назвала введення фемінітивів до Правопису 2019 року *«історичним моментом»*, а самі фемінітиви – *«питомою рисою української мови»*

Офіційне затвердження фемінітивів

- ▶ 18 серпня 2020 року Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України наказом № 1574 від 18.08.2020 р. «Про затвердження Зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010» **офіційно дозволило фемінітиви для посад працівниць**, утворених за правилами чинного правопису, у кадровій документації, тобто трудових книжках, наказах, кадровому і загальному діловодстві, кореспонденції та всіх інших галузях праці, де застосовується класифікатор професій)

Мовознавча критика

- ▶ На думку Олександра Авраменка, фемінітиви *історикиня, етнографиня, педагогиня* потрібно використовувати вибірково, бо вони «неоковирно звучать»
- ▶ Різко критикує вживання фемінітивів професор чеського Університету Палацького в м.Оломоуці Алла Архангельська, що опублікувала серію статей про історію й сучасний стан системи фемінітивів, в яких невисоко оцінила міркування тих українських мовознавців, котрі обстоюють уживання фемінітивів. А. Архангельська оцінює нові фемінітиви (*професорка, міністерка, олігархиня, теоретикиня та ін.*) як естетично неприйнятні, такі, що семантико-прагматично нетотожні своїм корелятам, вважає, що в СУМ увійшли найвдаліші жіночі найменування часів українізації, а також заперечує тиск російської мови на систему фемінітивів української мови

Фемінітиви

- ▶ Структура української мови має багато суфіксів, які утворюють фемінітиви
- ▶ Всього їх понад 13, але на сьогодні продуктивними суфіксами, що визначають фемінітиви, є **-к-, -иц-, -ин- та -ес-**

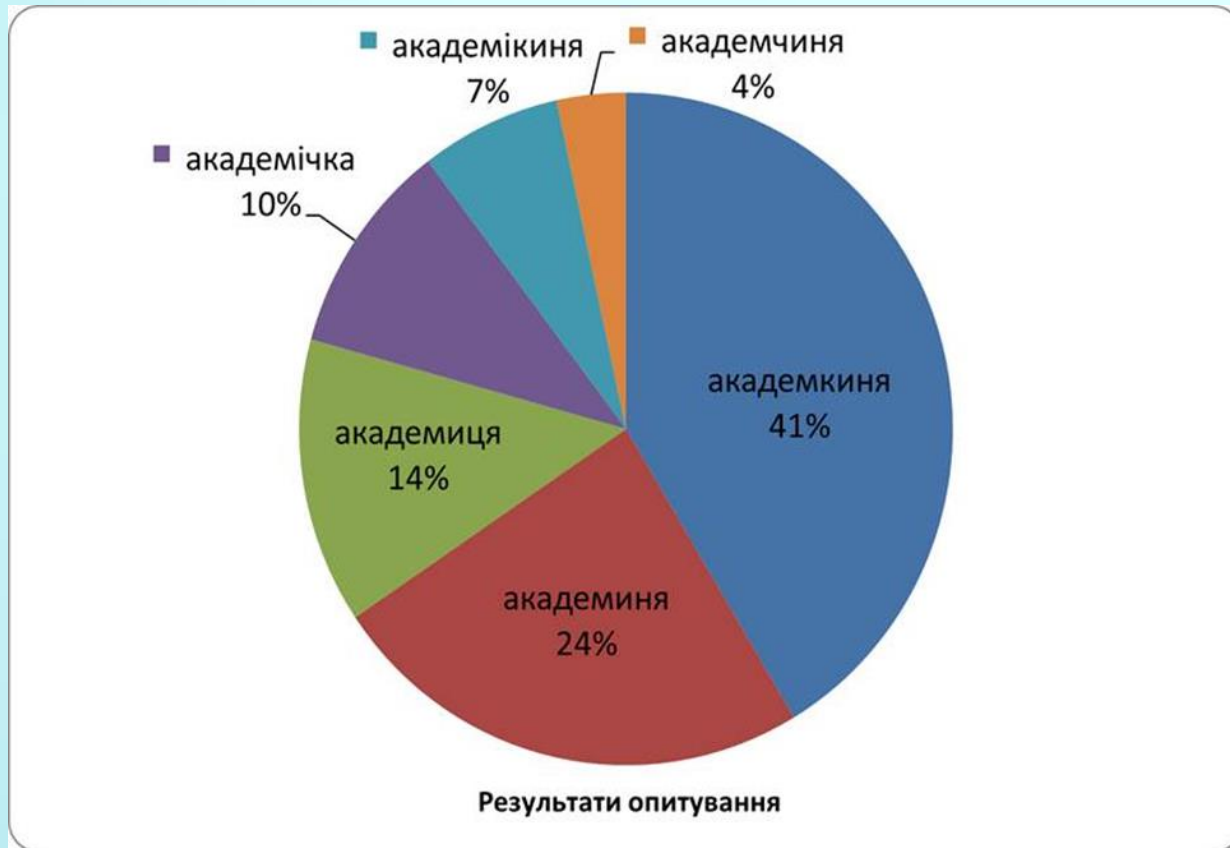
Фемінітиви не завжди доречні часом краще словами «пані», «панна» вказати на осіб жіночої статі

- ▶ Пані майор
- ▶ Пані генерал
- ▶ Пані прокурор
- ▶ Пані мер
- ▶ Пані академік
- ▶ Пані професор
- ▶ Пані екстрасенс
- ▶ Пані математик
- ▶ Пані посол
- ▶ Пані міністр
- ▶ Пані президент

У респондентів запитували, як утворити фемінітив від слова *академік*?

- ▶ Академкиня – 41%
- ▶ Академиня – 24%
- ▶ Академиця – 14%
- ▶ Академічка – 10%
- ▶ Академікиня – 7%
- ▶ Академчиня – 4%

- ▶ Мовознавці, зокрема Олександр Авраменко, радять використовувати словосполучення «пані академік»

Творення фемінітивів

Маскулінітив (слово чоловічого роду)	Фемінітив (слово жіночого роду)
1.більшість основ: автор, депутат, дизайнер, директор, доцент, лідер, редактор, співак, студент, учитель, фігурист	додаємо суфікс -к-: авторка, депутатка, дизайнерка, директорка, доцентка, лідерка, редакторка, співачка, студентка, учителька, фігуристка
2. основа на -ник та -ень: вершник, засновник, керівник, очільник, речник, рятувальник; учень	додаємо суфікс -иц-: вершниця, засновниця, керівниця, очільниця, речниця, рятувальниця; учениця;
3. основа -ець: виконавець, переможець, підприємець, посадовець, службовець	додаємо суфікс -иц-: виконавиця, переможниця, підприємниця, посадовиця, службовиця

Творення фемінітивів

Маскулітив (слово чоловічого роду)	Фемінітив (слово жіночого роду)
4.основа на -ець : виборець, плавець, фахівець	додаємо суфікс -ин- : виборчиня, плавчиня, фахівчиня;
5. основа на приголосний: майстер, філолог; бойко, лемко	додаємо суфікс -ин- : майстриня, філологиня; бойкиня, лемкиня
6. іншомовна основа: барон, дякон, поет	додаємо суфікс -ес- : баронеса, дяконеса, поетеса

Суфікс -ИН- (-ЕН-)

- ▶ Суфікс -ИН- (-ЕН-) трапляється в староукраїнських писемних пам'ятках, зокрема, з його допомогою утворювали:
- ▶ **1. національно-територіальні фемінітиви** (бойкиня, лемкиня, грекиня)
- ▶ **2. андроніми** (герцогиня, графиня, княгиня)
- ▶ **3. атрибутивні назви** (берегиня, богиня, другиня)
- ▶ **4. фемінітиви за соціальною ознакою** (бояриня, синьйорина, ґаздиня, монахиня)
- ▶ **5. агентиви** (майстриня, кравчиня)

Суфікс -ЕС- (-ИС-)

- ▶ Суфікс -ЕС- (-ИС-) трапляється в номінаціях, які були запозичені у XVIII столітті з французької мови (іноді через російську):
- ▶ **андронімічні** **фемінітиви** (баронеса, віконтеса, грандеса, принцеса)
- ▶ **агентиви** (патронеса, поетеса, стюардеса; абатиса, актриса, директриса, інспектриса, заст. лектриса)

**Коли утворюємо фемінітиви,
варто послуговуватись такими правилами**

- ▶ **якщо можемо утворити слово за допомогою суфікса -к-, то утворюємо**
- ▶ **якщо з -к- не вдається (фахівець, ворог, службовець), тоді вдаємось до -ин- (фахівчиня, ворогиня) чи -иц- (службовиця)**
- ▶ **деякі суфікси можуть утворювати варіанти фемінітивів з однаковим лексичним значенням: акторка і актриса, водійка і водійчиня, мовознавиця і мовознавчиня**

Зміна лексичного значення

- ▶ Суфіксальний спосіб творення назв жіночих професій не має перешкод, поширений в живому спілкуванні, за винятком окремих слів, в яких відповідний суфікс змінює лексичне значення (*секретар — секретарка, друкар — друкарка*)
- ▶ Слово *секретар* означає людину за її офіційною посадою (найчастіше виборною) типу *секретар сільради, секретар правління* й іменником *секретарка* не замінюється, хоч на цій посаді працює й жінка. А іменник *секретарка* означає дівчину або жінку, що працює *технічним секретарем*
- ▶ Така ж лексична невідповідність спостерігається і в іменниках *друкар — друкарка*. Іменник *друкар* означає особу (і чоловіка, і жінку), що працює в друкарні, а словом *друкарка* називається жінка, яка друкує на друкарській машинці

Зміна лексичного значення при творенні фемінітивів

- ▶ Суфікси **-ш-, -их-**, утворюючи фемінітиви, вносять до лексичного значення слова додатковий компонент: *генеральша* – це не жінка на генеральській посаді, а дружина генерала, *директорша* – це дружина директора
- ▶ А слова *повариха, ткачиха* (дружина ткача) часто набувають і зневажливого відтінку (порівняйте з нейтральними *кухарка, ткаля*)

Категорія числа іменників

- ▶ В українській мові іменники мають однину і множину
- ▶ **більшість іменників мають дві форми:**
документ – документи, юрист – юристи, доказ – докази, закон – закони
- ▶ **частина іменників має або тільки однину, або тільки множину, наприклад:** *студентство, радість, Київ, цукор, вода* - однина; *парфуми, Карпати, канікули* – множина

Уживаються тільки в однині

- ▶ 1. **власні назви** (*Запоріжжя, Київ, Львів, Україна, Тарас Григорович Шевченко, Чумацький Шлях*)
- ▶ **Зверніть увагу!** Власні іменники в окремих випадках можуть мати і форми множини (*сім'я Сосніних, справа Артамонових*)
- ▶ 2. **іменники, що означають збірні поняття, сукупність однорідних осіб або предметів, що мисляться як одне ціле** (*професура, рідня, піхота, селянство, молодь, коріння, гілля*)
- ▶ 3. **більшість іменників, що означають матеріал, речовину, хімічні елементи тощо** (*золото, сталь, молоко, чай, кисень, водень, вуглець, бензин, електрика*)
- ▶ **Зверніть увагу!** Деякі іменники цієї групи при означенні різних сортів даної речовини можуть вживатися і в множині (*технічні масла, чаї першого сорту, мінеральні води*)
- ▶ 4. **абстрактні назви, що означають якості, властивості, дії** (*сміливість, бадьорість, краса, висота, глибина, спокій, радість, патріотизм, біганина, нудьга*). **Зверніть увагу!** Деякі іменники цієї групи, набуваючи значення конкретності, можуть мати і форми множини (*висоти науки, глибини моря, краси природи*)

Уживаються тільки в множині

- ▶ 1. власні назви (*Карпати, Чернівці, Альпи*)
- ▶ 2. іменники, що означають предмети парної або симетричної будови (*окуляри, ножиці, ворота, ковзани, сани*)
- ▶ 3. іменники, що означають масу, речовину (*дріжджі, помії, парфуми, вершки*)
- ▶ 4. назви періодів часу, подій, ігор (*канікули, іменини, дебати, піжмурки, шахи*)
- ▶ 5. деякі іменники дієслівного походження (*радощі, веселощі, гордощі*)
- ▶ Усі іменники, що вживаються тільки у множині, не мають ознак граматичного роду

Основні правила вживання форми однини на позначення множини

- ▶ 1. Однина служить засобом узагальнення, вказує на сукупність однорідних предметів як на одне ціле: *У нашому потязі подорож буде приємною, з першого дня пасажир тут оточений турботою; Увесь врожай черешні в кількості 100 тонн здано на консервний завод; Зібрано цукрового буряка на площі 10-ти гектарів*
- ▶ У цих випадках однина є засобом узагальнення, – турбуються не за одного, а за всіх пасажирів, цукровий буряк – усі викопані корені; черешня – усі зібрані ягоди
- ▶ Якщо ж якась невизначена кількість однорідних предметів лишається внутрішньо розчленованою, складається з окремих одиниць і може рахуватись або вимірюватись, тоді рекомендується вживати форму множини: *Підготовлено для відправлення нову партію холодильників (Р.в., мн.); На підприємстві випускається 11 найменувань електроприладів (Р.в., мн.)*

Основні правила вживання форми однини на позначення множини

- ▶ 2. Однина іменників може вказувати на те, що однакові предмети належать кожній особі або предмету: *Молоді спеціалісти, працівники, з якими укладено строковий трудовий договір, підлягають атестації тільки за їх згодою. Після закінчення курсів слухачам видається свідоцтво (не одне, а багато)*
- ▶ 3. У назвах установ і свят вживання форм однини (в узагальненому значенні) або множини визначається традицією
- ▶ Потрібно запам'ятати словосполучення, у яких використовуються різні форми числа:
- ▶ *Будинок книги, Будинок актора, Будинок вчителя, День енергетика, День машинобудівника, День шахтаря – однина, і множина - Будинок подарунків, Будинок офіцерів, Будинок учених, День працівників легкої промисловості, Міжнародний день студентів, День працівників сільського господарства*

Основні правила вживання форми однини на позначення множини

1. Абстрактні іменники вживаються тільки в однині (право, освіта, сміх, рух – неправильно: рухи поїздів). Але, якщо абстрактні іменники набувають конкретного вияву якості, дії, стану, тоді вони вживаються у формі множини: Політичні сили пропонують...; У разі виявлення пустот у металі заготовка бракується
- Для дипломатичних документів характерним є використання деяких іменників тільки у формі множини: свободи (політичні, профспілкові), сили (миру, війни, політичні), сторони (держави, договірні), потреби (народу, суспільства), позиції (політичні)

Основні правила вживання форми однини на позначення множини

1. Деякі речовинні іменники набувають форми множини, коли позначають види, сорти, типи речовин, вироби з цієї речовини, велику кількість чогось або є термінами: *високосортні сири, технічні масла, мінеральні солі, сухі вина, високоякісні сталі*
2. У мові службових документів реєстр іменників, які позначають множину, а вживаються у формі однини, і навпаки, часто розширюється: *Придбали нову шкіряну мебель (правильно – меблі); Фірмою закуплено багато рибної консерви (треба рибних консервів)*
- У цей реєстр потрапляють назви побутових предметів, найменування різних виробів, товарів та ін. Особливо **недоречною буває однина, коли тут же вказується кількість цих предметів**: *Було вибрано дитячого костюма (треба дитячих костюмів) у кількості 55 штук*

Абревіатури і графічні скорочення у документах

- ▶ У офіційних документах застосовуються різні типи скорочень. Усі ці скорочення повинні відповідати вимогам, закріпленим у словниках, інструкціях, статутах, довідниках (Словник скорочень в українській мові. – К., 1988.)
- ▶ У ділових документах вживаються складноскорочені слова (аббревіатури), та графічні скорочення.
- ▶ Скорочення у документах виправдані, оскільки вони передають ту саму кількість інформації в скороченому слові меншою кількістю знаків, ніж у відповідному словосполученні.

Абревіатури і графічні скорочення у документах

- ▶ Важливою причиною вживання значної кількості скорочень у мові ділових паперів є прагнення до економії місця, зменшення обсягу документа.
- ▶ Вживання аббревіатур пояснюється також прагненням уникати повторення кількох слівних назв (*назва організації наводиться один раз в адресі, штампі*).
- ▶ Отже, аббревіатури та графічні скорочення є одним зі способів заощадження місця на папері, скорочення часу складання документа.

Абревіатури і графічні скорочення у документах

- ▶ **Абревіатура** (від лат. *скорочую*) – іменник, утворений поєднанням початкових літер, звуків, частин слів, словосполучень.
- ▶ Абревіатура має граматичне оформлення (рід, число) і функціонує як в усному, так і в писемному мовленні. Наприклад: *МВС, СБУ, СНД, міськком*.
- ▶ В абревіатурах помітна тенденція до переходу у самостійні слова (їх можна не розшифровувати, вони і так зрозумілі).
- ▶ Ці скорочення почали відмінюватись, мають форму роду, пишуться, переважно, великими літерами без крапок і дефісів (дефіс вживається тільки тоді, коли до буквених приєднуються ще й числові позначення на зразок *ТУ-144, ІЛ-18*).
- ▶ **Графічні скорочення** мають ту ж мету, але призначені для зорового сприйняття (*проф.* – *професор*, *див.* – *дивися*, *та ін.* – *та інші*, *і т. д.* – *і так далі*). Вони вимовляються повністю і скорочуються лише на письмі.

Залежно від правопису та способу творення прийнято розрізняти скорочення таких типів:

- ▶ 1.Абревіатури ініціального типу (звукові, буквені), утворені з початкових літер кожного слова, наприклад: *МВС, СНД, неп, ДАІ, ДУМ* та ін. Майже всі ініціальні скорочення пишуться з великої літери (за винятком тих, котрі перетворилися на самостійні слова, наприклад, *загс, вуз, неп*).
- ▶ 2.Складноскорочені слова змішаного типу, які складаються з абревіатур та усічених слів. Пишуться вони за змішаним способом: *міськвно, райвно, КамАЗ*.
- ▶ 3.Складноскорочені слова складного типу (складові абревіатури), наприклад: *радгосп, виконком, страйком; запчастини, ощадкаса, будматеріали; завкафедрою, завскладом*.
- ▶ 4.Запозичені з інших мов, наприклад: *Бі-Бі-Сі, ФІФА, ЮНЕСКО, ФІАТ, напалм* (згущене рідке паливо, що використовується у запалювальних авіабомбах, ракетах) та ін.
- ▶ 5.Графічні скорочення, які використовуються на позначення посад, географічних понять, відрізків часу, кількісних визначень, назв міст, сіл, селищ, областей, районів, вулиць, проспектів і т.п. Вони мають інші правила творення і оформлення:

Правила творення і оформлення графічних скорочень:

- ▶ а) після скорочення обов'язково ставиться крапка (крім випадків, коли наявна остання літера: *р-н*), наприклад: *м. (місто), с. (село); обл. і т.п.* Стандартні скорочення метричних мір пишуться без крапки після скорочення: *м – метр, мм – міліметр, см – сантиметр, дм – дециметр, км – кілометр;*
- ▶ б) зберігається написання великої і малої літер, дефісів, що були у повній назві: *півн.-сх., Півн.-Крим. канал, див., акад.*
- ▶ Слова «оскільки», «таким чином», «тому що», «так званий» не повинні скорочуватись у документах.
- ▶ Назви наукових ступенів, звань, номенклатурні назви скорочуються безпосередньо тільки перед або після власної назви: *доц. Петренко В.І., інж. Захаров С.К, м. Запоріжжя;*

Правила творення і оформлення графічних скорочень:

- ▶ в) використовується повторення початкових літер: *тт, рр.*;
- ▶ г) дробове написання: *п/с (поштова скринька), р/р (розрахунковий рахунок), а/с (абонентська скринька), н/р (навчальний рік)*;
- ▶ д) не скорочуються слова на голосну (крім початкової): *укр. – український, пор. – порівняльний, о. – острів*;
- ▶ е) слово скорочується до першого або до останнього приголосного у складі. При збігові двох і більше різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного: *мід., мідн. (мідний), висот., висотн. (висотний)*.

Використовуючи аббревіатури і графічні скорочення, слід дотримуватись таких вимог:

- ▶ 1. Скорочення повинне бути зрозумілим і легко розгортатися у повну назву. Тому бажано використовувати стандартні скорочення типу: *ВВС – відділ внутрішніх справ, р-н – район, обл. – область.*
- ▶ 2. Скорочення не повинно збігатися за формою зі словом або скороченням, уже наявним у мові. Наприклад: *МТС (Московський театр сатири – міська телефонна станція)* – невдале скорочення. Саме для того, щоб уникнути збігу, існують дві різні аббревіатури: *ДонНУ (Донецький національний університет), ДНУ (Дніпропетровський національний університет).*
- ▶ 3. Скорочене слово чи словосполучення повинно зберігати однакову форму в одному тексті. Наприклад, скорочуючи слово юридичний формою *юр.*, а другий раз *юрид.*, ми порушуємо однотипність і однозначність документа.

Використовуючи аббревіатури і графічні скорочення, слід дотримуватись таких вимог:

- ▶ 4. Скорочення, які є назвами установ, підприємств, організацій, а також марок виробів та ін. повинні писатися з великої літери: *Мінвуглепром, Міносвіти, ТУ-15, ВАЗ-69*.
- ▶ Якщо цифра стоїть після букв, вона поєднується через дефіс, якщо цифри перед буквами, тоді скорочене слово пишеться разом (*Таурас 736Д*): у марках матеріалів цифрові значки й буквені скорочення пишуться завжди разом (*сталь Б2, алюмінієвий сплав АЛ5*).
- ▶ 5. Слово «рік» скорочується тільки при цифрах, залишаючи одну літеру *р.* (крапка обов'язкова), після кількох дат ставлять дві літери *рр.* (між ними крапка не ставиться): *1992р., 1997 - 1998 рр.*
- ▶ 6. Навчальний і фінансові роки пишуться через похилу риску, перший з двох пишеться повністю, другий скорочується на дві цифри, слово *рік* в цьому випадку пишеться в однині: *у 1974/75 навчальному році.*

Використовуючи аббревіатури і графічні скорочення, слід дотримуватись таких вимог:

- ▶ 7. Знаки №, §, % у тексті ставлять тільки перед цифрами, причому у множині вони не подвоюються, наприклад: №16, § 7, 10, 17, 50-60 %.
- ▶ 8. При посиланні у тексті на сторінки, малюнки, рисунки, креслення, таблиці, їх слід використовувати, якщо вони стоять при цифрах, наприклад: с. 8, мал. 4, таб.5. Знак № у таких випадках не ставиться.
- ▶ 9. Скорочення типу *P.S.* (пізніше написане), *P.P.S.* не можна використовувати у офіційних документах, оскільки після підпису не дозволяється щось дописувати. Це властиво тільки приватній кореспонденції.
- ▶ Аббревіатури і графічні скорочення слід вживати у ділових паперах обережно, тобто необхідно використовувати загальновідомі скорочення, щоб у тексті не виникло двозначного розуміння слів.